

BASIRIUS IZSÁK KÉZIRATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Közli: K R O P F L A J O S.

Durham, 1886. április 24-én.

Nagy Gyula úrnak a „Könyv-Szemle“ 1883-diki folyamában¹ közzétett fölhívásának engedve, utána jártam ennek az ügynek és sikerült Basiriusnak Erdélyben visszahagyott kéziratának és könyveinek történetére nézve néhány adatot összegyűjtenem, melyeket a további kutatás megkönnyítésére itt közlök.

A tudós tanár 1676-ban, október 12-én halt meg s halála után kézirateit dr. Hunter szerezte meg, kinek gyűjteményével együtt a durhami káptalan levéltárába kerültek. A mi érdekes bennük, annak legnagyobb része már megjelent nyomtatásban 1831-ben a Darnell által kiadott életrajzban.² E könyv nem ismeretlen hazai tudósaink előtt; így pl. Szilágyi Sándor fölhászálta a benne közölt adatokat „Erdély Irodalomtörténete“ című magvas cikkében³ és „Erdélyország Történeté“-ről írt jeles művében.⁴ Darnell munkája azonban oly pongyola és anynyira hemzseg a sok hibától, hogy adatai csakis cum grano salis veendőek.

Elhatároztam tehát e hiányt a legelső alkalommal helyre-
retíteni.

¹ VIII. köt. 258—266. l.

² The Correspondence of Isaac Basire . . . with a Memoir of his Life. By W. N. Darnell. London 1831.

³ Budapesti Szemle 1858. III. és IV. köt.

⁴ Kiadta Heckenast, Pesten 1866.

Barangolásaim közben eljutottam a régi püspöki vár és székesegyház közelébe is és fölhasználtam a kedvező alkalmat a kéziratokat Durhamban, a hely színén futólag átnézni. A káptalani levéltár csak szombati napon nyílik meg s ekkor is csak délutáni egy óráig marad nyitva. Egy ajánló levél a levéltár tudós őréhez, Greenwell kanonokhoz, s egy közös jó ismerősünk közbenjárása azonban átsegített e nehézségen. El nem mulaszt-hatom ez alkalmat, hogy a kanonok úrnak szivességeért a magyar bibliographia nevében legmélyebb hálámat ki ne fejezzem.

A gyulafehérvári levéltárban őrzött regestumnak egy párja meg van itt Durhamban is; tételei azonban némileg különböznek az előbbiétől. Így pl. a 14. szám alatt a „Tota Metaphysica“ után ez áll: „*a me Albae Juliae praelecta.*“ Továbbá a Kálvin holograph levelei tárgyában adott „Cautio“ után a következő érdekes felvilágosítás olvasható:

„*Pleraque haec praemissa dicuntur fuisse in manibus viro-
rum clarissimorum D. Stephani Tsengeri et D. Francisci Taratz-
közi postea defuncti, ex cujus Mss. vir magnificus Dominus Nico-
laus de Bethlen, meus in Transylvania quondam discipulus
nobilissimus, doctissimus monuit me per literas, anno 1669, plera-
que praemissa extare jam in manu sua fidissimâ. Cujus ergo
magnificentiam expertus in spem sum erectus eadem sua autho-
ritate atque justitia evadere posse recuperabilia Obtulit etiam suam
operam mihi perliteras Reverendus Dominus Georgius Hutterus,
verbi Divini minister Cibiniensis, meus quoque discipulus domes-
ticus, doctus, diligens atque fidelis. Ad gloriam nobiliss. gentis
Transylvanicae bonorum istorum conquisitionem et restitutionem
humiliter supplicat Isaacus Basirius S. Theologiae Doctor et
Sanctiss. Regiae Majestatis Britannicae Sacellanus atque Eccle-
siarum Reformatarum Transylvano-Hungaricarum servus in
Christo fidelis et constans.* (Dátum nélkül.) Bethlen Miklósnak
főntebb említett levelei után hiába kutattam.

Ugy látszik azonban, hogy a professornak az eme „Reges-
trum particulare“-ben említett ingóságai nem kerültek vissza
Angliába; legalább erdélyi kézíratai ninesenek felsorolva a dur-
hami levéltár nyomtatott catalogusában s leveleiben sehol sem
akadtam nyomára annak, hogy erdélyi barátjaival tudatná a

küldemény megérkeztét. A „Disputationes Albenses impressae“ és a „Schema Albense impressum“ sincsenek meg a könyvtárban. Az egyetlen magyar nyomtatvány, melyre akadtam a „Trecentom Viratus“ egy példánya,¹ mely tudvalevőleg a „Triumviratus“ ellen volt intézve. Ugy látszik Basirius folytatni akarta a vitát, miután a sárospataki pamphlet nála levő példányát sürűen adnotálta s a nyomtatott lapok közé fűzött üres papiros lapokat tömött, apró írással teleírta adversariákkal; még a címlapnak is kijutott a mága része. A mi a „Triumviratus“² szerzőségét illeti, ámbár Szabó Károly úr névtelenül közli e munkát, én hajlandó vagyok Szilágyi Sándornak³ igazat adni s szerzőjében Basirius Izsákot fölismerni. A gyulafehérvári professor itteni iratai közt van ugyanis egy kis füzetke az ő kezeirésében, mely úgy hiszem nem egyéb, mint a mondott vitairat előleges fogalmazványa és adatgyűjteménye. A nyomtatványt azonban nem ismerem s így nem akarok több megjegyzést kockáztatni, hanem tacere et philosophus manere.

A mi Basirius eltévedett praelectióit illeti, talán még fölfedezhetők másolatai egykori tanítványainak kézíratai közt. Közlöm alább Hutter György egy levelét, melynek tanúsága szerint Basirius több előadását tanítványainak tollba mondotta.

A gyulafehérvári regestum említ egy „Codex Ms. in 8°“ -t is, „*continens collectionem variarum synodorum Hungaricarum.*“ Találtam egy ilyesféle kivonatot ismert magyarhoni nyomtatványokból a források megemlítésével, de ez nagyon apró füzetke volt s 8-rét codexnek nem keresztelhető.

Nagy Gyula úr említ egynehány életrajzi adatot, melyekre nézve legyen szabad a következőket megjegyeznem.

Szilágyi urat Darnell vezette tévútra. Evelyn naplója szerint, melyre az angol író utal, Basirius november (és nem július) 10-én papolt a westminsteri apátságban (nem pedig Durhamban); ez nem ellenkezik az az adattal, hogy a professor ugyanazon és aug. 21-én még Wittembergában időzött. Hogy utjában

¹ Sárospatak, 1656. RMK. T. II. 861.

² RMK. T. II. 851. sz.

³ Erdélyország Története II. köt. 422. l.

hazaféle csakugyan megfordult ez utóbbi helyen, azt saját levélből (Moll Péterhez) tudjuk, melyből alább adok kivonatot. ¹

A Krsykowsky, lengyel jezsuitával folytatott vita Basirius állítása szerint 1656-ban ment végbe. ² Hogy mi tartóztatta a professort vissza Erdélyben, illetőleg Magyarországon Rákóczy halála után, erre szintén vannak adataim, de nem terjeszkedtem ki e kérdésre a jelen alkalommal, miután még nem fejeztem be adatgyűjtésemet.

Végül közlöm itt néhány levél másolatát vagy kivonatát, melyek vagy összefüggésben állanak a jelen tárggyal vagy pedig általában bibliographiai érdekekkel bírnak.

I.

(Dátum nélkül; sed 165^{3/4}.)

Basirius — Leger Antal protestáns lelkészhez Genfben.

„...J'ay posé la traduction en Grec vulgaire du Catechisme public de l'église d'Angleterre. . . . [et] l'ambassadeur de Transylvanie [Baresay Ákos] en emporta d'icy il y a quelque temps une copie qu'il me promet faire imprimer en son Pays. . . .“ (Kivonat.)

Ugy látszik, hogy Baresay nem váltotta be ígérését; ha pedig csakugyan megjelent nyomtatásban a könyv, egyetlen példányát sem ismerjük. A levél szövegének tanúsága szerint Konstantinápolyból írta Basirius, tehát 1653 vagy 1654 körül. (Közli Darnell, 121—126 l.) A professor 1653 tavaszán indult el Aleppóból Konstantinápolyba s innen Erdélybe szóló úti levele 1654. nov. 12-dikéről van keltezve. Az volt terve, hogy Velenczében nyomtatja ki a katechismust, de az inquisitor „s'achoppa au nombre des deux Sacrements.“

II.

1658. aug. 22.

Serenissime Princeps stb. (Rákóczyhoz.)

„...Apothecam commendavi Domino praefecto, qui asportandae ejusdem curam suscepit Typos Celsitudinis vestrae, ut et

¹ Darnell is közli 388, 391 l.; még pedig ugylátszik hiba nélkül. (!)

² Darnellnél 383 l. sajtóhírából 1650; a 196. lapon azonban helyesen közli az évszámot.

exemplaria Collegii reposui in domo vestra capitula jam obmurrata : Collegii bibliothecam curabo hodie, Deo dante. . . . Ex Vestra Alba Julia, 12. Aug. 1658. Isaacus Basirius.

Fogalmazvány. Hunter Mss. Fasc. 88. — Közli Darnell 352—355 l.

III.

1659. jun. 9.

Dno. Martino Herberto Crucensi, Patriae Scholae Moderatori stb.

Feliciter confecto itinere Fragopolim usque post meum à te discessum Martine mellitissime, singulari quadam Dei providentia hic loci incidi in Preceptorem nostrum meritissimum D. Isaacum Basirium, ut omnium proborum, ita tui et mei non minus amantissimum, hic antiquum obtinens, me plurimis humanitatis mactavit officiis, nunquam satis à me pensandis. Quia vero vir excellentissimus quaedam suorum opusculorum, quibus ob temporis iniquitatem orbatus est, ipse, ex meis Mss. quondam ad calamum nobis dictatis, a me expetiit, horum viro Excellentissimo copiam denegare piaculum fore duxi; discipiens vero de commoda illa nanciscendi occasione, te mihi delegi, utpote cui amicorum fido omnium maximè, quique illa quae volo, intelligis optimè ut tum excellentissimo Domino Praeceptoris nostro, tum mihi gratificeris tantum, et tractatum ipsius metaphysicum de perfecto et imperfecto itemque de pulchro, tum etiam Antigynaco Mastygen, è meis scriptis, (quorum tibi copiam facient mei dilectissimi parentes) transcribas et transcriptos prima cum occasione Eperiessinum ad primarium hujus loci Pastorem D. Magistrum Abr. Eckhardum transmittas, quo tibi bonum virum demereberis mirè, simul et meum, quo te semper prosequor amorem si videro mea quidquam apud te valuisse petitio, tanto accendes et instigabis impensius.

Vale meque per tuas preces Domino commenda indefessus. Tuus ad animae dispendium temporis que.

Georgius Hutterus mp.

Eperiessini, 9 Junnii 1659.

Külczim : „ . . . Crucem in Trannia.“

Holograph. — Közli Darnell 362—363 l.

IV.

1661. *junius 4.*

Ego infrascriptus obnixè rogo magnificos Dominos Wolfgangum Bethlen, Ladislaum Lubiniaci, Samuelem Granaki, plurimum Reverendum ac Clarissimum Dominem Johannem Dodai Pastorem Kokolyariensem, et ibidem provisorem nobilem Dominum Johannem Szikszai ne graventur conjunctim et divisim, mediis legitimis, procurare justam recuperationem bonorum meorum inter bona D. Achatii Baresai, vel alibi reperorum: Quorum reparatorium, saltem generale, exhibeo bona fide spondens me ratum habiturum, quicquid praedicti domini in hocce negotio meo, secundum bonam conscientiam gesserint à me per presentes ad id plena potentia instructi. In quorum fidem chirographum meum et sigillum meum presentibus apposui.

Husstini, 4. Junii 1661.

Isaacus Basirius
S. S. Th. D.

Közli Darnell 384., 385 l.

V.

1665. *Szept. 13. styl. vet.*

Dno Petro Moll stb. Isaacus Basirius S. D.

... Meum vero Germanicum iter ipsus divinasti, nimirum Vratislavio Francofurtum ad Oderam, Berolinum inde: deflectens tamen, Dresdä Lipsiam, inde Witebergam, Academiarum et Auliae gratia stb. . . . Witeberga itinere aquatico devectus sum Hamburgam stb. . . . Dunelmi, in Boreali Angliae Tractu, ipsis Eid. Septembrio, st. v. A. U. T. 1665.

Fogalm. Basire kezében. — Közli Darnell 388—391 l.

VI.

Dátum nélkül.

Basirius Izsáknak stb. Durhamban, Angliában.

Olaszországi utam akadályozott meg eddig, különben irtam volna hamarabb. Professzor uram kéziratái, ismerősének, Taraczközi Ferencznek kezében vannak; ő hozzá kell tehát fordulnia.

Időközben majd fölszólítom őt, sőt már irtam is neki, hogy engedje meg Hutter György úrnak, iskolatanítónak, Szebenben, hol Taraczközi Uram lakik, hogy Professzor Uram kézíratairól egy lajstromot készítsen, hogy azt önnek elküldhessük. De ő, úgy látszik, Diogenest akarva majmolni, kérésemet durván visszautasította. Ha egy második fölszólításomnak sem engedne, gondom lesz rá, hogy eszére térítsem a fejedelem egy mandátumával. Időközben írjon neki és nekem is, leveleit kereskedőkre bízhatja habozás nélkül s akár Hamburgba küldheti ily czim alatt. „A Monsieur, Monsieur Stanislaus de Lubingiez, à Hamburg,“ vagy jobb lesz talán Bécsbe küldeni ily czimmal „Al Molto Magnifico Signor Giovanni Giacomo Knopff à Vienna.“ Nincs más mondani valóm tisztelt barátom, mint az, hogy az Isten pártfogásába ajánlja volt tanítványa

Nicolaus de Bethlen mp.

Eredetije latin; holograph. — Darnell angol fordításban közli (199—200 l.) Az eredetit nem volt időm lemásolni; de összehasonlítottam az angol fordítással. Itt magyar fordításban közlöm. Dátumot nem találtam sem a levélben, sem a hátiratban. De a Nagy Gyula úr által közölt IV. számú és az általam közlendő VII. számú levelek szerint ennek 1664. szept. 28. után, de 1666. jul. 1-je előtt kellett iratnia.

VII.

1666. jul. 1.

D^{to} Francisco Taraczközi, Poetae Laureato stb.

Basirius örömmel hallja Bethlen Miklóstól, hogy Taraczközi még életben van. Szerencsekivánatait küldi. Azt hallja Basirius, hogy némely kézíratai Taraczközinél vannak. Kérve kéri, hogy ezeket neki visszaküldje. . . stb. Londini, ipsis Kalendis V^{tu} 1666.

Hátirat: De Bonis in Transylvania.

Fogalmazvány Basire kezeírásában. — Darnell ezt nem közli. — Eredetije latin; Hunter Mss. 9. köt. 212. sz.

Ennyi mindössze az, mit a gyulafehérvári professzor kézíratainak sorsát illetőleg eddig föl kutatnom sikerült. Minden oda látszik mutatni, hogy ingóságai nem kerültek vissza Angliába;

iratai talán még most is ott lappangnak valahol Magyarországon vagy Erdélyben.

Tanítványai közül többen követték őt külföldre. Ily pl. Jászberényi Pál, ki Londonban iskolát nyitott; Ádámi János, kit volt professzora közbenjárására a királyi testőrségbe vettek föl.¹ Ez utóbbi megénekelte London város nevezetességeit egy latin költeményben, mely angol fordításával együtt 1675 körül nyomtatásban is megjelent.² A költemény e szavakkal kezdődik:

„Quis metus a vestris me Transylvania, tectis Depulit?“ . . .

¹ Lásd Basire levelét dr. Barlowhoz 1670. július 10. Közli Darnell 288—290 l.

² »Londinum heroico carmine perlustratum. Per Johannem Adamum Transylvanum, dedicatumque literarum, peregrinorum, virtutumque patronis. The renowned city of London surveyed and illustrated in a Latine poem. By J. Adamus, a Transylvaniam, and translated into English by. W. F. of Gray's Inn T. C. dedicated to the patrons of strangers, learning and ingenuity. London, 1675 (?) 4to. A nyomtatvány igen ritka. Újra ki lett nyomtatva a »Harleian Miscellany« című gyűjtemény 10. kötetében 139—150. l. 1813-ban.

